

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

LEGAL NATURE OF POLITICAL REGIMES

Соколова І.О., к. ю. н.,

асистент кафедри теорії і філософії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Івоніченко Д.В., студентка I курсу факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Федоренко А.В., студентка I курсу факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається правова природа політичної системи, а також динаміка її функціонування – політичний режим. Автором наводяться різні підходи до визначення політичного режиму: «вузький» та «широкий», правовий та соціологічний, зіставляються поняття «політичний режим» та «політична система». Співвідносяться різні точки зору на елементи та ознаки, властиві політичному режиму. Але головна увага автора зосереджена безпосередньо на правовій природі політичних режимів.

Автором здійснено аналіз ознак, що характерні режиму як загальній категорії на різних етапах суспільного розвитку, і на основі цього визначено зміст поняття «режим». Завдяки вказаному досліджено змістові характеристики та поняття «політичного режиму».

Політичний режим – одне з тих соціальних явищ, які представляють інтерес для теоретичного та практичного вивчення, адже проблематика його функціонування займає одне з центральних місць у загальній теорії права та в галузевих юридичних науках. Водночас, досі не вщухають суперечки серед юристів, політологів та філософів по питанням політичних процесів у світі, пов'язаних саме зі здійсненням політичної влади, яка спирається на існуючий політичний режим. Багато подій минулих десятиліть пов'язані саме з функціонуванням політичного режиму, із системою владних відносин, способами та методами проведення внутрішньої та зовнішньої політики. Питання політичного режиму, особливо його правової природи, одержало нині широке поширення і визнання у науці і практиці, проте залишається дискусійним і не до кінця вивченим.

Політичний режим, який розглядається як складова частина, або як окремий вид політичної системи, схильний до дії всієї сукупності системних закономірностей, виявлених світовою наукою в останнє століття. Незважаючи на те, що як об'єкт їх появи спочатку розглядалися системи фізичні або біологічні, з другої половини ХХ ст. закони системології все активніше застосовуються до соціальних і політичних систем. Стверджується, що перманентна криза політичної системи визначає характер еволюції політичного режиму.

Ключові слова: режим, політичний режим, поняття політичного режиму, політична система, співвідношення політичного режиму та політичної системи, класифікація та типологія політичних режимів, правова природа політичного режиму.

The article considers the legal nature of the political system, as well as the dynamics of its functioning – the political regime. The author presents different approaches to the definition of political regime: «narrow» and «broad», legal and sociological, compares the concepts of «political regime» and «political system». Different points of view on the elements and features inherent in the political regime are correlated. But the author's main focus is directly on the legal nature of political regimes.

The author analyzes the features that characterize the regime as a general category at different stages of social development, and on this basis determined the meaning of «regime». Due to this, the semantic characteristics and concepts of «political regime» are studied.

Political regime is one of those social phenomena that are of interest for theoretical and practical study, because the issue of its functioning is one of the central places in the general theory of law and in the branch of legal sciences. At the same time, the controversy among lawyers, political scientists and philosophers over the political processes in the world related to the exercise of political power, which is based on the current political regime, continues. Many events of the past decades are connected with the functioning of the political regime, with the system of power relations, ways and methods of conducting domestic and foreign policy. The issue of political regime, especially its legal nature, has now become widespread and recognized in science and practice, but remains controversial and not fully understood.

Political regime, which is considered as an integral part, or as a separate type of political system, is subject to the action of the whole set of systemic laws identified by world science in the last century. Despite the fact that the object of their appearance was originally considered physical or biological systems, from the second half of XX century. the laws of systemology are increasingly applied to social and political systems. It is argued that the permanent crisis of the political system determines the nature of the evolution of the political regime.

Key words: regime, political regime, concept of political regime, political system, relations of political regime and political system, classification and typology of political regimes, legal nature of political regime.

Постановка проблеми. Поняття «політичний режим» ось уже багато років привертає до себе увагу різних наук, адже на даному етапі розвитку суспільства вчені-правознавці та політологи прагнуть розробити нове та більш прогресивне бачення цього поняття. Політичний режим є соціально-значущим і необхідним елементом форми держави, що впливає не тільки на теорію, але і на практику.

Більшість юристів і політологів при розгляді даного питання найчастіше звертають увагу виключно на поняття «режим», оскільки воно ширше, ніж визначення «політичний режим». Зміст поняття охоплює всі можливі види режимів, при цьому складаючи внутрішню характеристику різних суспільних явищ.

У даний час політична наука потребує створення фундаментальних теорій, що формують цілісне уявлення про принципи та методи побудови політичної системи.

Приводом для суперечок у наукових юридичних працях стало питання ототожнення понять «державний режим» та «політичний режим».

Вказана ситуація викликана існуванням різних думок вчених щодо правової природи політичних режимів, яка потребує ґрунтовного вивчення.

Актуальність цієї теми полягає у тому, що політичний режим – це частина життя будь-якого громадянина. Громадянин є частиною країни, а в деяких країнах і частиною політичного життя. Сама актуальність дослідження визначає і цілі роботи.

Аналіз досліджень і публікацій. Водночас, незважаючи на те, що в цілому, політичний режим є досить дослідженою категорією в юридичній науці. Так, політичний режим був предметом дослідження у працях таких науковців як Л. Даймонд, Е. Гутман, Ф. Шміттер, Д. Дзоло, Г. О'Доннел, Ж. Блондель, Г. Голосов, Т. Каро-

зерс, С. Левітські, Л. Вей, О. Скакун, С. Шевчук, Н. Данилюк, Б. Ісаєв, Г. Шипунов тощо. Проте питання щодо безпосередньо правової природи політичних режимів не було предметом окремого розгляду науковців, і тому відповідно потребує опрацювання та подальших наукових розвідок.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у комплексному дослідженні правової природи політичного режиму.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правової природи якого-небудь явища надає можливість визначити його дійсний зміст, а також місце в системі подібних правових явищ, а саме чи є воно самостійним або похідним, який механізм необхідно застосувати для його вдосконалення.

Загалом, правова природа являє собою сукупність особливостей певного явища, які відображають його сутність та роблять можливим його відмежування від подібних правових явищ. Загалом, встановлення правової природи передбачає ґрунтовне дослідження певного явища, починаючи від його походження і до аналізу його змісту в умовах сьогодення [1, с. 109].

Для розуміння сутнісних компонентів правової природи політичних режимів необхідно, перш за все, визначитися зі змістом поняття «політичний режим». Воно походить від фр. *regime* – управління; лат. *regimen* – напрям, метод правління та з'явилося у політичній науці в ХІХ ст., але широкое застосування одержало у 50-х роках.

Поняття «режим» трактується як державний устрій, метод правління, спосіб функціонування владного порядку, сукупність засобів і методів здійснення економічної і політичної влади панівного класу [2, с. 40].

Професор гренобльського і паризького Інститутів політичних наук Жан-Луї Кермонн визначає режим як «сукупність елементів ідеологічного, інституційного і соціологічного порядку, що сприяє формуванню політичної влади в даній країні в певний період» [3, с. 12].

Юрій Ірхін додає в суть режиму динаміку взаємовідносин держави з іншими політичними компонентами і громадянським суспільством [4, с. 325].

Веніамін Чиркін пропонує визначати режим як «сукупність форм та методів здійснення державної влади» [2, с. 41; 5, с. 191].

У свою чергу поняття «політичний режим» у політології трактується також неоднозначно. Існують три основні підходи до трактування даної категорії – конституційно-правовий (юридичний, політико-правовий тощо), соціологічний та системний.

Суть конституційно-правового підходу полягає в тому, що в основі виділення різних форм політичного режиму лежать особливості устрою державної влади, які закріплені у різних законодавчих актах держави, насамперед, у його Конституції, тобто поняття «політичний режим» найбільш схоже з поняттям «форма правління». Цей підхід був характерний для французької політичної думки і протримався до другої половини ХХ століття.

Соціологічний підхід розглядає політичний режим ширше, з погляду всіх соціальних спільностей, а не тільки гілок влади. Відповідно до цього підходу, на особливості тієї чи іншої форми політичного режиму впливають не тільки ті владні повноваження організаційної структури, а й будь-які соціальні підстави функціонування влади, такі як соціокультурні традиції, відносини між правлячою елітою та опозицією, особисті якості політичних лідерів та представників еліти, національні. особливості прийняття політичних рішень тощо [6, с. 132].

Початок цього підходу було покладено М. Дюверже, який вважав, що політичний режим – це «сукупність політичних інституцій, що діють у цій країні в даний момент» [7, с. 335].

У межах цього підходу є низка різних позицій. Зокрема, французький вчений Ж.-Л. Кермонн стверджує, що під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного, інституційного та соціологічного порядку,

що сприяють формуванню політичної влади даної країни на певний період [3, с. 12; 8, с. 165].

Такої ж позиції дотримується ряд російських дослідників. Радянсько-російські вчені Ф. Бурлацький і А. Галкін вважають, що специфіка режимів лежить у сфері соціальної природи політичної влади, оскільки залежить від багатьох факторів: «які угруповання панівного класу знаходяться у керівництва державою; яким методам панування та управління віддається перевага...; які партії або партійні коаліції виступають як керівна сила; чи допускається і в яких межах діяльність інститутів соціальної боротьби і тиску, зокрема опозиційних, революційних партій, профспілок та інших форм об'єднань трудящих; яке становище особи в державі тощо» [9, с. 35–36].

Прихильники системного підходу в політичній науці термін «політичний режим» найчастіше ототожнюють з поняттям «політична система». Зокрема, американський політолог Е. Хейвуд пише: «Політична система, або режим, виступає ширшим поняттям, що охоплює не тільки механізми влади та інститути держави, але також структури та процеси, через які держава взаємодіє з суспільством» [10, с. 29].

У цій іпостасі політичний режим постає як сукупність всіх відносин між політичною владою та суспільством. Даній позиції протистоїть ще одна точка зору, яка, розрізняючи поняття «політичний режим» та «політична система», надає «режиму» більш вузьке значення, ніж «системі». Наприклад, за визначенням американських політологів Дж. Барнса, М. Картера і М. Скідмора: «Режим є специфічний період дії політичної влади, що здійснюється в рамках політичної системи» [11, с. 204].

Основна частина російських політологів також досить чітко розмежовує категорію «політичний режим» від категорії «політична система».

Так, на думку А. Соловйова, політичний режим, будучи «найважливішою характеристикою політичної системи», є «більш рухливіше і динамічніше явище, ніж система влади» [12, с. 239–240].

А. П. Циганков ж, погоджуючись з подібними думками і стверджуючи, що політичний режим – «це свого роду життя, «дух» політичної системи, її впорядкована динаміка», все ж таки приходить до думки, що він (режим) «дуже близький до політичної системи змістовно, що у ряді випадків дозволяє розглядати дані поняття як взаємозамінні» [13, с. 18].

Політичний режим можна визначити не лише змістовно, а й структурно, через набір певних елементів чи ознак, що виражають його суть. Ж.-Л. Кермонн виділяє чотири такі елементи: принцип легітимності, який включає способи та прийоми переконання громадян у правомірності влади; структуру інститутів, під якою розуміються політичні інститути в соціологічному трактуванні, тобто як норми та правила виборів, формування уряду, прийняття рішень тощо; партійну систему; форму та роль держави [3, с. 12–13; 14, с. 89–90].

Більше розгорнуту систему ознак режиму дали Е. В. Макаренков та В. І. Сушков, а саме:

- наявність політичних партій, їх внутрішній устрій та принципи взаємовідносин у партійній системі;
- співвідношення управління та самоврядування, роль місцевих органів влади у політичному процесі;
- місце та роль армії, поліції, спецслужб у політичному житті товариства;
- міра поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- становище особи у суспільстві, стан її права і свободи;
- міра залучення громадян у політику та управління суспільними процесами;
- рівень гласності у роботі органів влади, їх відкритості для контролю та впливу з боку громадської думки;

– наявність можливостей вираження та реалізації різних інтересів, контролю громадянського суспільства за діяльністю держави;

– спосіб формування державних органів, процедури відбору правлячих груп та політичних лідерів;

– характер відносин з опозицією, методи вирішення конфліктних ситуацій [14, с. 89–91; 15, с. 108].

Отже, під політичним режимом слід розуміти характерний для певного періоду розвитку конкретного суспільства політичний клімат, який сформувався в результаті сукупності різних, властивих лише даному суспільству, умов і факторів і який до того ж є рухомим.

На сьогодні саме політичний режим найбільш точно і об'єктивно характеризує суть конкретної держави формою держави.

Політичні режими настільки рельєфно відображають будь-які рухи і зміни у світі, що поділ світу на демократичний і недемократичний став сьогодні трендом глобального масштабу.

Усе наявне різноманіття форм держави необхідно розглядати лише через політичні режими, при цьому потрібно визнати, що нині діюча класифікація політичних режимів [6, с. 133].

Структурні елементи, ознаки та поєднання факторів служать додатковими характеристиками визначення режиму, вони більш чітко виділяють його основні складові, що дозволяє політологам глибше аналізувати, ширше порівнювати і типологізувати всі існуючі та існуючі політичні режими.

З погляду «вузького» трактування існують дві основні протилежності політичного режиму: авторитарний та демократичний.

Між протилежними авторитарним та демократичним режимами існують інші з тоншою градацією. Так, Б. Курашвілі, наприклад, виділяє шість можливих політичних режимів: тиранічний, жорстко-авторитарний, авторитарно-демократичний, демократично-авторитарний, розгорнуто-демократичний, анархо-демократичний [14, с. 91–92; 16, с. 98].

Політологи, характеризуючи недемократичні режими чи режими, що відхиляються від демократичного, іноді застосовують гібридні типи. Такими гібридними режимами є, наприклад, диктократія та демократура (у Ф. Шміттєра – диктабланда та демократура), що поєднують у собі демократичні та диктаторські ознаки. Ці режими можуть утворитися, якщо порушується відома послідовність: лібералізація – демократизація – консолідація [14, с. 95–96].

Висновки. За допомогою політичних режимів правителі впливають на народ загалом кожного громадянина зокрема. Якщо розглядати політичний режим як один з можливих способів функціонування політичної системи, то потрібно визначити соціальні фактори відповідної держави. У сучасній політології прийнято виділяти два основні політичні режими, саме демократичний і недемократичний. До демократичного режиму відносяться парламентський і президентський режими, а до недемократичного – авторитарний і тоталітарний. У абсолютно чистому вигляді політичні режими дуже рідкісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яновська О. Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 108–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vks_2015_2_16
2. Малышев А. Ю. Трансформация политического режима и системные риски. *Вестник НГУ. Серия: Философия*. 2011. Том 9. Вып. 1. С. 40–46.
3. Quermonne J.-L. Les regimes politiques occidentaux. Paris : Ed du Seuil, 1986. 316 p.
4. Социологическая энциклопедия. В 2 т. Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; под ред. В. Н. Иванова. М. : Мысль, 2003. 863 с.
5. Чиркин В. Е. Государствоведение : учебник. М. : Юрист, 1999. 400 с.
6. Султанбеков Кубатбек Черикчиевич. Политический режим: особенности трактовки и проблемы классификации. *Альманах современной науки и образования*, № 2 (104) 2016. С. 132–134. URL: <http://www.gramota.net/materials/1/2016/2/29.html>
7. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. Политология : хрестоматия. Сост. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. М. : Гардарики, 2000. С. 331–343.
8. Мухаев Р. Т. Политология : учебник. М. : Проспект, 2010. 640 с.
9. Бурлацкий Ф. М., Галкин А. А. Современный Левиафан: очерки политической социологии капитализма. М. : Мысль, 1985. 380 с.
10. Хейвуд Э. Политология : учебник для студентов вузов / пер. с англ. под ред. Г. Г. Водолазова и В. Ю. Бельского. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.
11. Barnes J., Carter M., Skidmore M. The World of Politics. 2nd ed. N. Y. : St. Martin's Press, 1984. 220 p.
12. Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологии : учебник для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2005. 559 с.
13. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика : учебное пособие. М. : Интерпракс, 1995. 296 с.
14. Исаев Б. А. Понятие и типология политических. *Социально-гуманитарные знания*. 2009. № 3. С. 88–97. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-tipologiya-politicheskikh-rezhimov>
15. Макаренков Е. В., Сушков В. И. Политология. Альбом схем. М., 1998. 208 с.
16. Курашвили Б. П. Страна на распутье... (Потери и перспективы перестройки). М. : Юрид. лит., 1990. 176 с.